

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A gyergyószentmiklósi Vörös Köpenyegesek

Egy örmény ünnep szemiotikai értelmezése

Egy olyan szertartás elemzését kísérelném meg, mely döntő fontosságú az erdélyi örmény identitás megőrzése szempontjából: a gyergyószentmiklósi Vörös Köpenyegesek szertartásáról van szó. A szakirodalom eddig nem foglalkozott vele, megfigyeléseimet 1995 és 1996 során végzett gyergyói gyűjtésem alapján fogalmaztam meg. Nem törekszem teljességre ebben a dolgozatban, lehetetlenség is volna, a probléma annál összetettebb.

Az erdélyi örménység történetét sem célozom nyomon követni. Csupán azokról az eseményekről szólnék vázlatosan, amelyek feltételezésem szerint az örmény identitástudatot és az illető rítust valamilyen mértékben befolyásolták.

Az örmény diaszpóra a késő 17. században jött létre Erdélyben. Noha már a század elején megörténtek az első szórványos betelepülések Gyergyószentmiklóstra, tömegesen csak 1672-ben érkeznek a Moldván keresztül menekülők a kelet-európai örmény etnikai csoportból. A menekültek érdekei összetalálkoznak I. Apafi Mihály fejedelemnek a népességszökkenés kompenzálására és Erdély gazdasági életének élénkítésére irányuló törekvéseivel. A betelepülők közössége - nagyrészt kereskedők és iparosok - gazdag, tehetős közösség volt. A magyar törvény egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte őket. Az állam segítette kereskedelmi tevékenységüket, 1740 körül monopolhelyezettel rendelkeztek a nemzetközi marhakereskedelemben Erdélyben. Ugyanakkor, mint idegenek, ki voltak zárva a földbirtokszerezés lehetőségéből és az állami hivatalok betöltéséből. Eleinte a Rómával nem egyesült keleti örmény egyház hívei voltak, de már 1690-ben megtérítették őket - örmény katolikusok lettek (ám a liturgia nyelve megmaradt óörménynek). A felekezeti összetartozás nagy kohéziós erőt jelentett: az örmény katolikus nemzeti egyház, melyhez ma is csak az örmény etnikai szórvány tagjai tartoznak. A belső összetartó erők megbomlását jelentette - és a magyarokhoz való asszimilálódásnak előzménye lehetett - az 1760-ban végleg zátonyra futott önálló örmény katolikus püspökség ügye. Hosszú távon a beolvadási tendenciát erősítette a különleges jogállású kereskedőelemek és a rendek közötti különállás fokozatos elmosódása is. A 18. század végén sor kerül a jogi integrációra is. 1776-ban az örmények megkapták a közhivatalviselés jogát, amit győzelemként éltek meg. (Érthető, hiszen úgy értelmezték, hogy akkortól tartoznak valahova: magyar hazafiakká fogadták őket, ugyanazokkal a jogokkal és köteleességekkel, amelyek az ország többi lakosára is vonatkoztak. Ekkortól igyekeztek minél jobb magyarnak lenni.)

A teljes örmény közösség nagyfokú autonómiát élvezett Erdélyben egy évszázadon át. Az *örményként* azonosított örmények száma az 1850-es években volt a legmagasabb: Erdélyben mintegy 8500 fő, Magyarországon csaknem 1400 fő. A vegyesházasságok és a valláscsere meggyorsította a beolvadást. A jogi integráció maga után vonta az új foglalkozási ágakban való elhelyezkedést, meggyengítve a családi tradíciókat. A tágabb érvényesülési lehetőségek miatt a fiatalabb generációk Erdély és Magyarország nagyobb városaiba költöztek. A 19. század elejétől a kereskedő- és iparosegyletek jegyzőkönyveit, naplóit, sőt az egyháznaplókat is magyar nyelven- kezdik vezetni az örmény helyett. Szamosújváron 1850-ben megszűnik az örmény fiúiskola (a leányiskola még hamarabb); az örmény nyelv a magyar iskola tantárgyává válik. A nyelvvesztés megindul: a hétköznapi gyakorlatában eddig használt örmény "archiválódik", fokozatosan átkerül az egzotikumok kategóriájába. Az 1880-as népszámlálási adatok szerint az örmények *származás alapján* becsült létszáma négy erdélyi településünkön (Szamosújvár,

Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz) már csak 4000 fő körül volt. Gyergyószentmiklóson az asszimilációs folyamat még korábban megkezdődött, és gyorsabb lefolyású volt, noha az igazságszolgáltatási jogokkal felruházott Forum Mercantile létrehozása növelte az örmény közösség autonómiáját, s ez közvetett módon lassította a beolvadást. Itt a 19. század közepére csaknem teljesen elmagyarosodtak az örmény közösségek. A fő ok, mely az asszimilációt meggyorsította a szamosújvári és az erzsébetvárosi örményekhez képest: Gyergyószentmiklósnak 1794ben nem sikerült megszereznie a szabad királyi város státusát, míg a másik két örmény központnak igen. A 19. század végén megkettőződik az örmények azonosságtudata: csak kulturális szempontból örmények, politikai szempontból magyaroknak vallják magukat. Ma már aligha beszélhetünk örménységről, magyar-örményekről azonban igen. Nem létezik már az a politikailag magyarként definiálható, fiktív nemzeti tudat felé fejlődött mentalitás sem, mely a századvégi örmény identitást uralta, és amelyben a világtörténelmi kivételesség és a magyar történelemben játszott kiemelkedő szerep fonódott össze. Mégis van mai örmény identitás, amely egészen más természetű a maga viszonylagosságában, mint az eddigiek. Hogyan nyilvánul meg? - válasz erre a Vörös Köpenyegesek rítusa.

A Vörös Köpenyegesek szertartása nem önálló ünnep, a mai gyergyói örmény katolikus liturgia nagyobb keresztény ünnepeket kísérő részszertartása. Szükséges kihangsúlyozni gyergyóiságát, mivel eredetét tekintve részben lokális képződmény (a liturgiába bevitt vörös köpenyek által lett azzá, amelyek teljesen megváltoztatták a rítus struktúráját és funkcióit), részben örmény keleti rítustöredék, amelyet az örmény katolikussá vált egyház tovább éltetett (az új szertartás szereplői az egykori kórustagok szerepét egyrészt átvették - ma is a közösség és a pap, azaz a profán és a szakrális szféra közötti közvetítést szolgálják, csak kevesebb az általuk használt verbális kód, mint egykoron -, másrészt céljaiknak megfelelően átalakították). Csak Gyergyószentmiklóson lelhető fel ilyen formában, sehol máshol a világon: az itteni örmény közösség által létrehozott szokás. Noha nem önálló ünnep, a továbbiakban ünnepként fogom kezelni, mivel az ezekre jellemző fő funkciókkal rendelkezik. Univerzális és általános vonásai¹ egybeesnek az általa kísért keresztény ünnepével, tehát ezek alapján értelmetlen lenne szemiotikailag vizsgálni. Rendelkezik azonban ez a szertartás olyan lényeges funkciókkal is, melyek az ünnepekkel egyenrangúvá teszik, és megengedik az “anyaszertartásról” való leválasztását az elemzésben: ezek a *stabilizáló*, illetve az *információmegőrző* funkciók, melyekre a későbbiekben részletesen kitérek.

A gyergyói örmény katolikus templomban évente hat-hétszer öltenek vörös köpenyt: újévkor, húsvétkor, Világosító Szent Gergely napján, Mária-búcsúkor, karácsonykor és a különböző körmenetekkor (Szent Miklós-körmenet, Úrnapi körmenet). Kivételes esetekben is kivonulhattak a Vörös Köpenyegesek, így örmény egyháztanácsosok, egyházi személyek temetésekor.

A köztudatban az említett évi hat-hét alkalom a Vörös Köpenyegesek ünnepeként is számon tartatik, az egyházi ünnepek mellett. Hogy mióta létezik a rítus ebben a formában, nem tudható. Írásos bizonyíték ezekről a ruhadarabokról “vörös köpeny” néven csupán a gyergyószentmiklósi *Liber Domusban* maradt fenn, mely a *Tímárok Testvériség Egyesületének* könyve volt, és egyháznaplóként is funkcionált. Az *Adományok a templomnak a legrégebb időktől* című fejezetben szólnak az akkori *Szenháromság Legényegylet* adományáról: “7 drb. uj vörös köppen=120kor”. A bejegyzés 1912. év október 6-ról való. Tovább kutatva a “régí” vörös köpenyek után, egy 1781. július 5-i adatra bukkantam, mely egy magánszemély, bizonyos Lukács Luzig Jakab (Luszig= a Lukács család örmény neve) egyháznak tett adományát említi: hét darab piros, ezüstsujtásos ruhát, amelyek feltételezésem szerint - mivel a gyergyói örmény katolikus liturgiában nincsen másik hét egyforma szertartásruha - a vörös köpeny elődei.

A Vörös Köpenyegesek ünnepe eredetét tekintve egyházi és világi elemek találkozása. Pontosan nem tudható, mikor és miért került be az egyházi szertartásba a világi elem - az is kérdéses, hogy mi az a nyomós ok, ami az egyházat arra készíti, hogy a liturgiában egy világi elemet toleráljon. Az ünnep nem más, mint egy hagyományos örmény egyházi szertartás világi mezbe burkolt, funkcióváltást elszenvedett változata. Amikor a Vörös Köpenyegesek hetes csoportja átvette a hagyományos örmény keleti kórus funkcióit, a köpenyt mint világi ruhadarabot ezáltal egyházivá avatta, a keresztény színszimbolika segítségével (ugyanis egyes értelmezések szerint a szertartásruha vörös színe a krisztusi szenvedést, más adatközlők szerint a keresztény vértanúk szenvedését idézi - mindenképpen a vérrel kapcsolatos). Azért merem világi ruhadarabként emlegetni, mert egyértelműen nem stóláról van szó: ez utóbbit csak a diakónusok viselhették, a kórus tagjai nem. Ezért szükség van egy új szertartásruha beiktatására, mely az emlékezést szolgálja. Hogy mire való emlékezést, erre nézve inkább feltételezések, értelmezések vannak, mintsem tudományosan alátámasztott tézisek. A Vörös Köpenyegesek ünnepe évente többszöri ismétlődés által emlékeztet valamire, feltételezhetően átvéve más ünnepek ugyanilyen emlékeztető funkcióját is, ugyanis más jellegzetesen örmény ünnep nincs. Ezért kijelenthető, hogy a rítusnak *stabilizáló funkciója* van: a csoport belső kohéziójának fenntartására irányul, a kohézió folytonosságának megteremtésére. (Ennek a "folytonosságnak" a természetéről később még említés esik: valamiféle latens folytonosság ez, miként a csoport belső kohéziója is az.) A stabilizáló hatás forrása abban a pszichológiai többletben keresendő, amit az ünnepek a hétköznapokkal szemben alkalmaznak, ami ez esetben valamiféle identitástöbbletként jelentkezik, és amit egyik adatközlő tömören és találóan így fogalmazott meg: "Mi hétközben magyarok, hét végén, a templomban örmények vagyunk."

A másik fontos funkció az *információmegőrzés*. Mivel elhalványult tartalmakról van szó, ez a megőrzés nem pusztán a konkrét tudás átörökítése, a dolog ennél sokkal bonyolultabb. Mert mi is az a nélkülözhetetlen információ, amelyet a Vörös Köpenyegesek ünnepe őriz? A szertartás eredeti funkciója ismeretlen. A vörös köpeny jelentését az adatközlők különféleképpen értelmezik. Tehát a valóságra vonatkoztatható, konkrét információ hiányzik. Az értelmezések három csoportját tartom érdemesnek megemlíteni:

1) a Vörös Köpenyegesek ünnepe a keresztény vértanúkra való emlékezés ünnepe; 2) a Vörös Köpenyegesek a Krisztust kísérő testőröket jelképezik; 3) a második változat analogonja, aktualizáltabb formában: a Vörös Köpenyegesek azokat a katonákat jelképezik, akik a törököktől való menekülés idején az egyház papjait védték - e két utóbbi felfogásban a gyertyák fegyvert szimbolizálnak.

A harmadik értelmezés meggondolkoztató: lehetséges, hogy a rítus teljes egészében örményországi survival-jelenség? Elvileg lehetségesnek tekinthetnők, de csak akkor, ha a többi örmény közösségnél is (bár csíráiban) fennmaradt volna. Csakhogy nincsen erre vonatkozó adat, így ennek a kijelentésnek a valóságértékét megkérdőjelezzük, s csupán értelmezésként tartjuk számon.

Tehát az emlékeztetés több szinten működik: a rítus reprodukálása által nemcsak hitüket erősítik meg, hanem örmény voltakra, sőt gyergyószentmiklósi örmény voltakra is emlékeznek: a közösség nagyon büszke erre az ünnepre mint lokális képződményre (ha nem tudják is értelmezni, ha nem tudnak is semmiféle jelentést rendelni hozzá, tudják, hogy a világon unikum, és azt is, hogy örmény). A Vörös Köpenyegesek ünnepében nem a referenciális funkció az elsődleges, ez lemérhető az értelmezések szórtságán is. A tényleges információ a hétköznapi életben fontos, a hibás információ megváltoztatná a közösség életét, ha nem tenné éppen lehetetlenné (pl. a munkafolyamatokra vonatkozó tudás), itt tehát az információ teszi szükségessé a megőrzőrendszert. A Vörös Köpenyegesek esetében az információ maga már elhomályosult,

ennek ellenére a rendszer be tudja tölteni funkcióját - nem annyira az *emlékezés tartalma* a fontos, mint az *emlékezés aktusa*. Még ott is, ahol látszólag a referenciális funkció a fontos, a közlemény tartalma majdhogynem mellékes - az ünnep információmegőrző aktusa a lényeges. Az ünnep mint a "kollektív emlékezés aktusa" olyan hagyományokat elevenít fel, amelyek újraélése a csoport belső kohézióját növeli, stabilizáló, összetartó hatása kétségszövegbevonhatatlan.

A mi ünnepünk esetében a referenciális funkció alig játszik szerepet: már csak hipotézisek vannak a rítusban részt vevő ruhadarabok, tárgyak (köpeny, gyertya, kávázá³)jelentésére vonatkozólag. Az ünnep kinezikus elemeinek, proxemikájának jelentéséről szintén csak feltételezéseink lehetnek. Bármi volt is a régi információmegőrző rendszer eredeti funkciója, változása után az új rendszer képes betölteni a megőrző szerepet. A Vörös Köpenyegesek ünnepének esetében az emotív, poétikai és fatikus funkciók kerülnek előtérbe. Nem annyira a közlemény a fontos, mint inkább a stabilizáló-kohéziónövelő szerep, amit betölt. Az emotív, poétikai és fatikus funkciók nem választhatók szét az ünnep esetében, egymást kiegészítve szolgálják az emlékeztetést.

A Vörös Köpenyegesek ünnepe az örmény identitástudat reprodukciója. Érdekes jelenséggel állunk itt szemben: nem kettős identitásról van szó, nem arról a "kulturális örmény, politikailag magyar" öntudatról, amely a 19. század végén csiráiban még létezett. Az egykori gyergyószentmiklósi örmény családok leszármazottjai magyarnak vallják magukat, kulturális értelemben helyet kap - ha nem is teljesen tudatosan - az örménységük (az év során ritkán használt jelek ünnepkor halmozottan fordulnak elő, például megváltoznak a gasztronómia jelei: gyakoribbak a jellegzetesen örmény ételek). Viszont semmiképpen nem választható el ez az "örménység" a magyarságuktól: inkább valamiféle környezettől függő identitásról beszélhetünk esetükben - a *pozicionális identitás* azt jelenti, hogy időlegesen megváltoznak az identitásösszetevők arányai. Vagyis amit az adatközlőnk mondott: "hétközben magyarok, hét végén örmények". Nincs szó arról, hogy egyik vagy másik összetevő felfüggesztődne, csak az emlékeztetéstől függően kerül előtérbe egyik vagy másik. Például a gyergyószentmiklósi magyar-örmények nagyobb egyházi ünnepekkor a magyar himnusz éppúgy eléneklik a Vörös Köpenyegesek szertartása alatt, mint az óörmény liturgikus énekeket (automatikus kompenzáció lenne a túl hangsúlyos "örménykedés" miatt?). Vagy fordítva: ha (az egyébként inkább magyar) hétköznapokon valaki ángádzsáburt eszik, lehetetlen, hogy ne jutna eszébe örménysége. Ezt a viszonylagos identitást a csoport állandóan reprodukálja, ezért van szükség évi több olyan alkalomra, mely ellátja az emlékeztetés funkcióját. Mivel más örmény ünnep nincs, ezt a szerepet a Vörös Köpenyegesek ünnepe látja el egyedül.

De nevezhető-e egyáltalán a gyergyószentmiklósiaknak ez a halmaza csoportnak? Mindenképpen szociológiai entitásként kell elfogadnunk: nem annyira szervezetlen, hogy tömegnek nevezzük, de nem is annyira szervezett, hogy csoportnak hívhatnánk. Inkább időszakosan újraszerveződő "alakulatokról" van szó. Óvatosan megkockáztatnám Erving Goffman *focused gathering* fogalmát használni rájuk. Goffman az emberek olyan halmazát nevezte így, akiket közös tevékenység foglal el, s egymáshoz való viszonyukat ezen tevékenység határozza meg. (Gyergyószentmiklóson például úgy tartják számon valakinek az örménységét, hogy az illető az örmény templomba jár vagy sem, ugyanakkor számon tartanak "házastárs utáni örménységet" is. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy akár örmény származású valaki, akár nem, ha a családjával az örmény szertartású katolikus templomba jár, örményként kezelik, legalábbis ünnepekkor.) Goffman értelmezésében az események résztvevői fluktuálnak, a tevékenység, mely összeköti őket, diszkrét, és nem folytonosan zajló, hanem újra és újra kezdhető. Gyergyószentmiklóson ez annyiban módosul, hogy ha valaki nem vesz is részt éppen a közös tevékenységben, attól még rendelkezik örmény származástudattal (tehát tudja, hogy ott kellene

lennie az ünnepen). Ebben az esetben sem folytonos a tevékenység, mely az identitást reprodukálja, latensen mégis működik az örménység tudat (azaz ismét az ángádzsábur példája). Ezek a szituációk nemcsak a fókuszot határozzák meg, hanem a szereplők összegyűjtésével önmagukat hozzák létre. A gyergyószentmiklósi örmények így nemcsak emlékeznek örménységükre, hanem időről időre létrehozzák azt. (És létrehozzák ezáltal a magyar-örménységet is.)

Deszakralizálódott ünnep-e a Vörös Köpenyegesek ünnepe? A rítus proxemikájában megnyilvánul valamiféle sűrítődés: a profán szféra közelebb kerül a szakrálishoz, a Vörös Köpenyegesek megmaradnak a kettő közötti közvetítő elemnek. (Erre helyszűke miatt most nem fogok kitérni, egyébként is egy megírásra váró dolgozatom témája.) Mégsem beszélhetünk az ünnep profanizálódásáról, csupán funkcióváltásról. Az egyházi szertartás befogadta a világi elemet, a vörös köpenyt, amely attól kezdve úgy módosította a rítust, ahogy a közösség érkei megkövetelték: hiába a templom a reprezentációs tér, ahol megtörténik a "felmutatás", az örménységükre való emlékeztetés, az ünnep ma inkább világi célokat szolgál, az identitástudat reprodukciója által stabilizátorként működik a közösség életében.

JEGYZETEK

1. Univerzális vonások: minden kultúra minden ünnepére jellemzőek (pl. a munkatevékenység felfüggesztése); általános vonások: amelyek csak bizonyos kultúrákban jellemzőek valamennyi ünnepre (pl. a vallásos jelleg). (Andor Csaba alapján; ugyancsak tőle vettem át a stabilizáló funkciót, illetve az információmegőrző funkció megnevezéseket is.)
2. Világosító Szent Gergely ünnepe (nyár közepe táján) az örmény főszent ünnepe; ő volt, aki 302-ben keresztény hitre térítette az örményeket.
3. *kávázán*- örm. 'bot'. A Vörös Köpenyegesek vezére tartja kezében a szertartás alatt, kb. 2 m hosszú botból és egy díszes, legyezőszerű fejből áll (*ksótsz*- örm. 'legyező', az 'eltávolítani' ige származéka). Az eredeti örmény keleti szertartásban a Krisztus vérével teli kehely fölé hessegették el vele a legyeket. Amennyiben mágikus jelentését nézzük, defenzív funkciói lehetnek: feltételezésem szerint a gonosz elhárítására szolgált. A mai gyergyószentmiklósi szertartás nélkülözi ezt a kinezikus elemet.

BIBLIOGRÁFIA:

- Andor Csaba: Jel - kultúra - kommunikáció. Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1980.
- Geertz, Clifford: Mély játék. Jegyzetek a bali kakasviadalról. In: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó. Bp., 1994. 126-170.
- Geertz, Clifford: "A bennszülöttek szemszögéből". Az antropológiai megértés természetéről. In: Az értelmezés hatalma. 200-217.
- Kisbán Eszter: Örmények: ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon. In: Ethnographia. 1992. 1-2. sz. 1-28.
- Nagy Pál: Armenizmus: örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben. In: Baranya. Történelmi közlemények. 1994-1995. VII-VIII. évf. (Szerk. Odor Imre.) Pécs, 1995. 221-230.

